

İSTANBUL KÜTÜPHANELERİNDE BULUNAN BÂZNÂMELER

Rifat Bilge

İstanbul kütüphanelerinde bulunan bâznâmeler, dil itibarı ile, üç tür-
lüdür: 1. farsça, 2. arapça ve 3. türkçe.

I. FARŞA BÂZNÂMELER

1.

**‘Aii Haydar-i Tabrizi
(kuşçu başı)**

**Bâznâme-i Çamşid
tercümesi**

Hamid I. kütüp. Lala İsmail 380.

Manzumdur. Nâzımı Bayındırlılardan Yakub Han zamanında kuşçu başı olan birisidir. Defterde adı ‘Alî Haydar-i Tebrizî diye gösterilmiş ise de, eserde göremedim. Mukaddimesindeki beyanına göre, eser bir aralık arapçaya tercüme edilmiş, sonra Naşîr-i Tûsî o arapçayı nesren farsçaya çevirmiş, mezkûr ‘Alî Haydar ise, Naşîr-i Tûsî’nin o mensur eserini nazmetmiştir. Nâzım nesir tariki ile bir mukaddimeden nazma geçiyor; hem de eserini musavver olarak tertip etmek istediğinden, aralık-aralık sahifelerin bir kısmını boş bırakmıştır. Mümkündür ki, o boş yerlere ya av kuşlarının, yahut da av ile meşgul olan padişahların ve yahut avlanan kuşların resimlerini koyacak idi. Fakat buna muvaffak olamadığından, resim yerleri açık kalmıştır.

Nâzım eserini 896 h.’de te’lif etmiş olduğundan, *Kayhusrav* lafzını târih düşürmüştür. *Şikârnâme-i İlhâni*’nin beyanına göre, ilk bâznâme Çamşid zamanında yazılmıştır. Çamşid alıcı kuşları, zağarları, yırtıcı hayvanları musahhar etmiş bir padişah idi ve bunları beslemek, terbiye etmek için, bir kitap yazdırmıştır. Çamşid’den sonra gelen kuşçular, hakimler, ustalar, zahmet çekerek yeni-yeni bir çok malûmat elde etmişlerdi.

2.

**Bāznāme-i İskandar
tercümesi**

Pertev Paşa 385 'teki 5 eserden ilki.

İskender 'in hakimlerine yazdırdığı bâznâmenin farsça tercümesidir. Mensur olup, müellifi meçhûldür. 54 bâb üzerine tertip edilmiş 49 yapraktır.

3.

**Bāznāme-i Maḥmūd-i
Ġaznavî**

Pertev Paşa 385 'teki 5. eser.

Gazi Sultan Maḥmūd Ġaznevî zamanının meşhûr kuşçularını celp ile tertip etmiş olduğu bir eserdir. Mensudur ve 47 yapraktır.

4.

Bāznāme

Pertev Paşa 385 'teki 3. eser.

Müellifi meçhûl olup, 4 yapraktır.

5.

Bāznāme

Pertev Paşa 385 'teki 4. eser

Müellifi meçhûl olup, 16 yaprak.

6.

‘Ali b. Manşūr**Şikārnāme-i İlḥānî**

Üniversite kütüp. F. 14.

Mensur olup, müellifi Nişâbur vilâyetinde havâflı ‘Ali b. Manşūr 'dur. Müellif kitabın mukâdemisinde şöyle diyor: — „Cenâb-ı hakkın lûtf u inayeti ile gençlik zamanımdan beri şehriyar-ı a'del, a'lem alâül'islâm ve'l-müslimîn Tagay Timur Han 'ın hizmetindeyim. Yarlğ-ı humâyun ile divan işleri, vilâyet işleri, hâciblik gibi vazifelerde bulundum. Hâs bendeler sıra-

sma geçtim, nihâyet has kuşhaneye me'mur oldum. Her taraftaki vilâyetlerden emîr-i şikârlar tuttıkları av kuşlarını mezkûr kuşhaneye gönderirdi. Orada rengi, eşkâli kaydedildikten sonra, affedilerek bırakılırdı. Bu suretle her sene ne kadar av kuşu girmiş, affedilmiş olduğu bilinirdi. Ben bu iş ile meşgul olmakta iken, bir gün efendimiz kütüphaneyi teşrif buyurdular. Nişaburlu 'Alî H'âca'nın tasnifi olan *Şaydnâme-i Malikşâhî*'yi gösterdiler. Kuşlara dikkat etmemi, mezkûr kitabı kendime hoca edinmemi, meşhur kuşçu ustalar ile görüşerek, kuş beslemek ilmini iyice öğrenmemi, Mazenderân taraflarında bulunan bir kaç oymağı idarem altına alarak, onların doğan v.s. tutmada devam etmeleri için, emir vermeme irade buyurdular. Emr-i âliye binaen; kuşçuluk ilminde ilerlemek için, bu ilimde üstad olanlarla görüşmeğe, onlardan istifade etmeğe başladığım gibi, bu ilim için mezkûr *Şaydnâme-i Malikşâhî*'yi de kâfi görmedim. Bu babda yazılmış diğer eserler aradım. Nerede, kimde bu yolda bir eser varsa, bir suretini elde etmek için uğraştım. Böylece devam ile bir çok kitaplar edindim. Başlıcaları şunlardır: *Bâznâme-i Câmâsb*, *Bâznâme-i Bukrât*, *Cālînûs risâlesi*, *Buzurcmihrisâlesi*, *Abu'l-Baħrî Cavârihnâme'si*, *Dihķān Şakīn(?)risâlesi*, *Abu'l-Favvās risâlesi*, *Ebu'l-Farac-i Bāzdār Şikārnâme'si*, *Dihķān Bākmīn(?)risâlesi*, *Ebu Dukarī Şaydnâme'si*, *Dihķān Buħārī Şaydnâme'si*, *Rafī Sayyār Şaydnâme'si* ve daha böyle bir takım eserler elde ettiğim, okuduğum gibi, 30 sene, alıcı kuşlar ile uğraşan ve taciklerin, moğulların ve diğer milletlerin ustalarından malûmat edinmiş olan Nacm al-ħaķķ va'l-dunyā *Vali-ad-dīn* H'âca 'Alî Muayyad'in takrirlerinden de istifade ettim. Bu tettebbûdan sonra şu eseri yazmak istedim. *Şaydnâme-i Malikşâhî*'yi esas edindim. Onda bulunmayan bir takım faydalı malûmatı diğer eserlerden alarak, ona ilâve ettim ve bunların dışında kalan işittiklerimi de kattım."

Mezkûr eserin mualecât beyanında hususî bir mesleği vardır: her bâznâme kuşların hastalığından, o hastalığın ilâcından bahsederken, o ilâcı kimin tertip etmiş olduğunu yazmaz. Bu esere gelince, eğer ilâcı tertip eden kimse malûm değilse, yalnız ilâcı söylemekle iktifa eder; fakat ilâcı tertip eden zat malûm ise, — „Bu ilâç filân tarafından tertip edilmiştir“ — der. Bazen de ilâcı tertip eden zâtın adını söylemekle beraber, o ilâcı tecrübe etmiş olan kimsenin de adını yazar msl. — *ابن معالجہ ابوعلیست و آرموده ابو الجوارح* — bu İbn Sînâ'nın tertip etmiş olduğu ilâç olup, Abū'l-Cavârih tarafından da tecrübe edilmiştir“ — diyor. Ben yalnız İbn Sînâ adını tâkip ettim; sekiz defa geçiyor. Fakat İbn Sînâ'nın bu ilâçlardan nerede bahsettiğini tespit için uğraşamadım. Belki kendisi-

nin kaybolmuş bir *Bāznāme* 'si vardır. Nasıl ki, *Şikārḥāne* 'de adı geçen eserlerin çoğu bizde yoktur; belki dünyada bile kalmamıştır. *Şikārname-i İlḥānī*, münderecāt itibarı ile, çok kıymetli ise de, bir cahil elinden çıkmış olduğundan, nushası çok yanlıştır. Eğer doğru bir nushası ele geçerse, aslını bastırmak, türkçeye çevirmek bizim için bir vazifedir.

Müellif bazı gördüğü eserler hakkında malûmat verir. Bunları aynen tercüme ediyorum:

a. *Bāznāme-i Nūşiravān-i Ādil*.— „Nūşirevân kuş avına eşki İran şahlanı hepsinden fazla heves etmiş, bu hususta eskilerin hepsini geçmiş, son dereceye varmıştır. Bir gün tahtının önünde toplanmış olan mîr-i şikâr-lar ile, alıcı kuşlara dair, konuşuyorlardı. Kuşçu beylerin her biri bir türlü malûmat veriyordu. Kimisi Cālīnūs, kimisi Buḳrāt, kimisi Cāmāsb 'in kitabından anlatıyordu. O sırada Nūşirevân, Hoca Büzürmîhr 'e, emir buyurdu: — Dünyanın her tarafına nâmeler gönder; alıcı kuşlar hakkında yazılmış ne kadar kitap varsa, hepsini celbet, hepsini pehlevî diline tercüme ettir. Meşhur kuşçuları da celbet; onların malûmatlarını da ilâve eyle — dedi. Bunun üzerine, Büzürmîhr, her türlü kitapları toplayarak, tercüme ettirdi. Muhtelif meşhur kuşçuları topladı, malûmatlarını aldı. Sonra toplanan malûmatı *Bāznāme-i Camşîd* üzerine ilâve ile, *Bāznāme-i Nūşiravān-i Ādil* vücûde geldi. Nūşirevân 'm *Bāznāme* 'si senelerce düstur oldu. Kuş ile meşgul olanlar hep ona göre hareket ederlerdi.“

b. *Abū'l-Favāris risâlesi*, diğer tabir ile, *Bāznāme-i Ābdulmalîk b. Nūh-i Sāmānî*. — „Sāmânilerden Ebū'l-Fevaris Abdülmelik b. Nūh vezirlerine emretti: — Nūşirevân 'ın *Bāznāme* 'sini pehlevîden farsçaya tercüme ettir — dedi. Bu emir üzerine tercüme edildi ve yukarıdaki adı aldı.“

c. *Abu'l-Baḥrî Cavāriḥnāme* 'si veya *Cavāriḥnāme-i şāhinşāhî*. Abu'l-Baḥrî kendi arzusu ile, kendi malûmatına göre, farsça bir bâznāme yazmış ve bunu Ābdulmalik-i Sāmānî 'ye ithaf, onun namına nisbet ile, eserine *Cavāriḥnāme-i şāhinşāhî* adını vermiştir. Sîs veya Sicistân pâdişahı Şāh Ḥalaf av ile pek meşgul olurdu; alıcı kuşlara dair derin malûmatı vardı. Buhara 'ya geldiği zaman, Sāmānî pâdişâhından *Cavāriḥnāme-i şāhinşāhî* 'yi görmek için, ricade bulundu. Takdim ettiler, okudu. Mezkûr kitaba bir bâb da kendisi ilâve etti.“

Şikārḫāne 'de ilâç tertip edenler arasında mezkûr Şâh Ḥalaf 'in adı da geçmektedir. Şâh Ḥalaf (ölm. 399/1008—9) hakkında esaslı malûmat *‘Ut bî Tarihi* 'nde mevcuttur.

d. *Şaydnāme-i Malikşāhî*. — „Malikşāh av avlamağa pek meraklı idi. Av ile çok meşğul olur, av hayvanlarının ahvâline haberdar olmak isterdi. Sarayında ve ikamet ettiği her yerde av hayvanlarını yanında bulundurur, onlar ile hemdem olurdu. Onun bu hâline binaen bütün beyler, maiyet erkânı, vezirler, şehzâdeler de onun arzûsuna göre hareket ederlerdi. Meclisinde çok vakit Nüşiravân 'ın *Bāznāme* 'si, Ebu 'l-Baḫrî 'nin *Cavāriḫnāme* 'si okunur, av beyleri ile türlü bahislerde bulunurdu. Bundan dolayıdır ki, Melikşah, alıcı kuşlar hakkında, bir kitap yazdırmak, kendi adına nisbetle yâd ettirmek istedi. Veziri Hoca Nizâmülmülk 'e emretti; — Gerek kendi hükmettiğim yerlere, gerek yabancı ülkelere, elhâsıl dünyanın her tarafına hediyeler, atiyeler ile elçiler gönder; kendi memleketimde bulunan büyük me'murlara, yabancı ülkelerde bulunan hükümdarlara nâmeler yaz; uçardan, kaçardan, avlanan, avlayan canlara dair bilgili bütün av ustalarını payitahtıma davet et, topla. Bilgili, adlı, sanlı bütün ustalar payitahtımda toplansın, bildiklerini, sınadıklarını yazsınlar; yazılan şeyleri topla, bir kitap yap; hem de öyle bir kitap ki, ondan daha üstün, daha iyisi bulunmasın. Ben de, o kitabı mütalâa ile, bu ilmin bütün külliyyâtına, cüz'iyâtına vakıf olayım— dedi. Almış olduğu bu emir üzerine Nizâmülmülk dünyanın her tarafına hediyeler ile elçiler gönderdi; nâmeler yazdı. — Av ilminde mâhir olan kim ise, onları, bir de memleketinizde bu ilme dair yazılmış eser varsa, onları da gönderiniz — dedi. Elçiler gittiler; hediyeler, mektuplar vardı, yerlerine verildi. Dünyanın her tarafından ustalar gelmeğe başladı. Gelen ustalardan bir kaçı şunlardı: Nişâbûr 'dan Abu 'l-Cavāriḫ Ḥvāca 'Alî geldi; bu adam zamanının en birinci ustası idi; bu ilimde ona yetişecek kimse yoktu ve kendisinden sonra da eşi gelmemiştir. Belh 'ten Abū Malîk Suhayl, Tirmiz 'den Abū 'l-Abbâs b. Fazl, Merv 'den 'Abdullah b. Ḥâlid, Herât 'tan Mîrân Şâh, Ḥvârezm 'den 'Alî b. 'Abdullah, Bilâd-i Rûm (Anadolu) 'dan Hacı Bey, Irak 'tan İsfahanlı Ḥvacâ Zangî, Fars 'tan Afdaladdîn, Sistan 'dan İsmâil, Hindistan 'dan Sebâd, Türkistan 'dan Talîş Türk, Mısır 'dan Abdulaziz, Diyâr-ı Mağrib 'dan Şadaf *سواد* (?) geldi.

Ustalar geldikten sonra, Hoca Nizâmülmülk Melikşah 'a arzetti: —Ustalar kitaplar ile geldiler, ne buyurursunuz?— dedi. Melikşâh emretti:—Onları misafir al, meclisine devam etsinler, kitaplarını da beraber getirsinler; onlar ile mübahasede bulun, onlara suâller sor, her birinin derecesini anla, en birincileri kim olduğunu tayin et, sonra neticeyi bana arzet—

dedi. Bunun üzerine, Hoca Nizâmülmülk, bunları her gün meclisine alır, kitapları okutur, mübahaseler yapar, suâller sorar, bunlar ile uzun uzadıya konuşurdu. Bu konuşma müddeti 20 gün devam etti. Bu müddet içinde Nizâmülmülk anlayacağını anladı. 20 gün sonra Nizâmülmülk bunlara — Sizi dünyanın her tarafından buraya topladık, günlerce sizinle görüştük, konuştuk, sorduk; ben anlayacağımı anladım, her hâlde siz de biri birinizi iyice anladınız. Şimdi sizden şunu anlamak, size şunu söylemek istiyorum ki, içinizde kimi daha büyük usta biliyorsunuz?— dedi. Hepsî ittifak ile: — Nişâburlu Hoca Ali hepimizin ustasıdır; bu ilmi ondan daha iyi kimse bilmez; o yalnız bizim değil, bugün dünyada bulunan kuşçuların hepsinin ustasıdır ve bundan dolayıdır ki, pâdişâhlar ona *Abu'l-cavârih* unvanını vermişlerdir — dediler. Bu kararı aldıktan sonra, Nizâmülmülk Hoca Ali 'ye sordu: —Biliyorum, her biriniz bu ilmin bir şubesinde büyük üstadsınız; senelerce bu ilim ile uğraşarak, mühim malûmat elde etmişsiniz; fakat Hoca Ali, sen arkadaşların hakkında ne gibi bir fikir besliyorsun, arkadaşlarını nasıl görüyorsun?— dedi. Bu suâle karşı Hoca Ali arkadaşlarının her birini ayrı-ayrı methetti, her birinin hangi şubede ihtisası bulunduğunu söyledi. Hoca Ali 'nin bu insafli sözüne karşı, bütün arkadaşları teşekkür ile onu alkışladılar. Hoca Nizâmülmülk bu ustalara bir çok lütuflarda bulunduktan sonra, neticeyi Melikşâh 'a arzetti. Melikşâh: —Ustaları huzuruma çıkar, görüşelim — dedi. Hoca Nizâmülmülk iptida Hoca Ali 'yi huzura çıkardı, takdim etti. Hoca Ali huzura çıkarken, Melikşâh 'a hediye olmak üzere, pek ender olarak elde edilen, beraberce getirmiş olduğu bir beyaz doğanı takdim etti. Beyaz doğan Melikşâh 'ın pek hoşuna gitti. Hoca Ali 'ye iltifat ile — Hocam, alıcı kuşlar, zağarlar hakkında malûmat verir misiniz?— dedi. Hoca Ali, emre imtisâl ile, lâzım gelen malûmatı verdi. Melikşâh Hoca Ali 'den çok memnûn oldu. Ona çok iltifat ettiği gibi, bir vilâyetin timarını ihsan etti. Fazla olarak, ona bin kızıl altın tahsis buyurdu. At verdi, has hil'at giydirdi. Sonra Nizâmülmülk diğer ustaları huzura çıkardı; birer birer takdim etti. Melikşâh bu ustaların her birine bir takım sualler sordu, onlarla mübahasede bulundu. Her birisi bildiklerini arzettiler. Melikşâh bunlara iltifat, in'am ile hil'atlar giydirdi, her birinin arzusu ne ise, yerine getirdi. Sonra Melikşâh Mehmed b. فلحلق (?) isminde hususî adamlarından birisine emretti; ustaların kitaplardan seçmiş oldukları, bilhassa üstad Hoca Ali 'nin söylediği şeyleri, kaleme aldı; bir kitap hâline getirdi. İşte o kitabın adına *Şaydnâme-i Malikşâhî* dediler.“

7.

Bāznāme**Muhası nezdimeddir**

Aslı türkçe imiş; sonra farsçaya tercüme edilmiştir. Mütercimi meçhûl ise de, mukaddimede aslının türkçe olduğu ve Sultan Sencer için yazıldığı musarrahtır.

8.

Bāznāme**M. Cevdet Kütüp.**

Mensürdür. Baş kısmı eksik olduğundan, kimin eseri olduğu anlaşılmamıştır. Fakat mufassaldır ve münderecât bakımından kıymetlidir. Sonunda bir az eksik vardır.

II. ARAPÇA BÂZNÂMELER

1.

**Buğdî b. 'Alî b.
Kuştimür**

**Al-Kanûn al-vāzih fi
mu'ālacât al-cavārih**

Köprülü 978.

Defterde hem kitabın, hem de müellifin adı yanlış gösterilmiştir. Bu nüsha 666 (= 1267) 'da Bağdadlı 'Abdarrazzâk tarafından yazılmış ve 667 'de müellife okunmuştur. Binaenaleyh sıhhatli ve kıymetli bir nüshadır. Taşköprülüzade, *beyzere*¹ ilminden bahsederken, bu kitap ile iktifâ ve onu medhetmiştir. Müellif kendi beyanına göre, Buğdî b. 'Alî b. Kuştimür 'dür. Gerek kendisinin, gerek büyük babasının adı onun türk olduğunu gösteriyor. Bu zat eserini 666 (= 1267) 'da Merağa 'da te'lif etmiştir. Müellif görmüş olduğu kitapları anlatırken, şöyle diyor:

¹ İranlılar doğan besleyen, doğan ile kuş avlayan kimseye *bāzdār* demişlerse de, mecâzen doğanın emsâli ve hattâ zağar gibi hayvanlar da bu tâbir altına girerler. Araplar bu kelimeyi *bayzar* şeklinde çevirmiş, sonra bundan bir de mastar yaparak, *bayzara* kelimesini çıkardıkları gibi, *bazdar* kelimesini de *bazdara* yapmışlar ve *bazdara* „doğan-çıkık san'atı“ ve *bayzara* 'yi „doğan beslemek ilmi“ makamında kullanılmaktadır.

—Yunan hükemasının, kırılları için, te'lif etmiş oldukları kitapları gördüm; bugün Mısır 'da Halife Tayi' Billah 'ın naibi olan türk emir Abu 'l-Cayş Humāravayh b. Aḥmed 'in telif ettiği kitabı gördüm; bu ilimde üstad olan 'Abdullatîf Kazvîni 'nin kitabını gördüm; İbn Zaynî diye meşhur olan Kāsim b. 'Alî 'nin Halife Muḫtafıbillah zamanında başlayarak, 555 (= 1160) te Muktafi 'nin oğlu Mustancıbillah zamanında tamamlayarak, ona takdim etmiş olduğu kitabı gördüm.“

Müellif böyle söylemekle beraber, eserinin içinde ara-sıra Abu'l-Kāsim Nîşābüri, Zahir b. Aḥmed al-Ṭarablusî ile Ğitrîf 'ten nakiller yapıyor. Demek ki, bunların da eserlerini görmüştür. Sonra müellif kitabının sonunda şöyle diyor: — „Ben evvelce *Ğunyat al-kārî fî 'ilm al-Cavārihî v 'ad-davānî* diye bir eser yazmışım. Bir aralık o eser üzere bir de tâlikat (haşiye, notlar) yazdım. O kitabımda meseller, nadir hikâyeler, av için ihtiyarât (münasip vakitler), avların şer'î hükümlerini de yazmışım. İşte bu eseri o tâlikattan kısaltma sureti ile vücuda getirdim.“

2.

Adham b. Merzebahlı
ve
Ğitrîf

Bāznāme-i Mahdî
veya
Bāznāme-i Adham ve Ğitrîf
veya
Ṭıbb at-ṭnyūr

Topkapı Sarayı Ahmed III. mecm. 2099 'daki 2. eser, 2016.

Mukaddimesinden anlaşılıyor ki, Abbasi halifelerinden Mahdî zamanında, Hārūn Raşid 'in hazinesinden bir bâznāme çıkmış, fakat muhtasarca imiş. Halife Mehdi, meşhur kuşçulardan Edhem b. Mahrezbahlı ile Ğitrîf 'e emr ile: — Bu bâznāme esas olsun, fars, türk, rum ve arap hükemâsinin kuşlar hakkındaki mücerrebatmı toplayın ve buna ilâve edin“ — demiş. Onlar da bu vazifeyi yerine getirerek, bu eseri vücuda getirmişlerdir. Eser 87 yapraktır. Ketebe ve tarihi yoktur. İkinci nusha 881 (= 1476) 'de yazılmıştır; defterde adı *Ṭıbb al-ṭnyūr* olarak kayıtlıdır.

3.

Bāznāme

Topkapı Sarayı Ahmed III. mecm. 2099 'daki 4. eser.

Kuşların yalnız mualecat kısmından bahseder. Müellifi meçhuldür; 24 yapraktır.

4.

**Kitāb al-bayzara fī 'ilm
al-bazdara**

Ahmed III. 2102, Ahmed III. mecm. 2099 'daki 1. eser. Ayasofya 3698.

Mukaddimesinden anlaşılıyor ki, İskender'in emri ile, hükemâsı tarafından vücuda getirilmiş bir eserdir, yani *Bāznâme-i İskandar* tercümesidir. İki kısım üzerine tertip edilmiştir. Farsçası için bk. Farsça bâznâmeleri nr. 2. Birinci nüsha sıhhatlidir, fakat ketebesini ve tarihi yoktur; üçüncü nüsha 872 (= 1467) de yazılmıştır.

5.

**Az-Zand al-vārî fî ahvâl
al-cavārih va'z-zavārî**

Ayasofya mecm. 3636 'daki 1. eser.

Müellifi meçhuldür. 4 bâb üzerine tertip edilmiştir. Sondan noksanı vardır. Mevcudu 17 yapaktır.

6.

**Kitāb şifāt al-cavārih
v'az-zavārî**

Ayasofya mecm. 3636 'daki 2. eser (krş. nr. 5).

Müellifi meçhuldür. 48 yapaktır.

7.

Kitāb fî 'ilm ahvâl it-tuyūr

Ayasofya mecm. 3636 'daki 3. eser.

Müellifi meçhuldür. 17 bâb üzerine tertip edilmiştir. 17. bâb meşhur av kuşları hakkında olup, hurûf-ı hecâ üzerine müretteptir.

8.

**Tin Melelli Abū Naşr
Ma'add b. Ahmed**

**Risāla fī mu'ālacāt it-tuyūr
veya
Risāla fī bayān 'ilācāt it-tuyūr
veya
Kitāb aş şayd fī 'ilm al-cavārih**

Fatih 3566.

Defterde adı *Risāla fī mu'ālacāt it-tuyūr* yazılmıştır; nushanın baş tarafında ise, *Risāla fī bayān 'ilācāt it-tuyūr* denilmiştir; daha içeri sahifede *Kitāb aş-şayd fī 'ilm al-cavārih* yazılmıştır. Demek ki, eserin hakiki adı anlaşılamamış, her kes kendi arzusuna, anlayışına göre, bir ad uydurmuştur. Hakikatta bu bir *bāznāme*'dir.

Bu zat mualecāt bahsini 4 kısma ayırmıştır: İlk önce İran, sonra hindli, türk ve arapların mualecelerini yazmıştır. Şu taksimden anlaşılıyor ki, bu zat muhtelif bâznâmeler görmüş ve bu bâznâmeler içinde Hind bâznâmesi de varmış. Faydalı bir eser ise de, nushası sakavettlidir. Küçük kıt'ada 122 yapaktır. Sonunda ketebe ve tarihi yoktur.

9.

Kuşâcim

**Kitāb al-maşāyid
va 'l-maṭārid**

Fatih 4090.

Müellifi Kuşâcim rimameli bir ediptir; asıl adı Mahmud'dur. *kuşâcim* sözü için Kamus şöyle diyor: Her harfi bir san'ata daldir; *k* = kitabet, *ş* = şiir, *elif* = edeb, *c* = nücüm, *m* = musiki'ye dâldir. Mezbur şâir işbu sanayii cami olduğundan, *Kuşâcim* ile mülâkkap oldu ve her kimde sanâyi-i mezbûre müctemi ise, ana da itlâk olunur.“— Bu eser doğrudan doğruya bâznâme değilse de, bâzlardan bahsettiği cihetle, bâznâme sayılabilir. Eser 181 yaprak olduğu hâlde, bâzlara ait olanı 32 yapaktır. Pek eskidir; takriben 350 (= 961) tarihlerinde yazılmışa benziyor. Sonuna sonradan ilâve edilen kâğıtta birisi tarafın-391 (= 1000) de okunduğunu gösterir bir kitâbe vardır.

10.

**Al-Camhara fî 'l-
bayzara**

**İsâ b. 'Alî b. Has-
sân Asadî**

Ayasofya 3381.

Defterde adı yanlış olarak, *El-Bayzara va 'l-camhara* yazılmıştır ve müellif adı kaydedilmemiştir. Eser iki cüz, yâni iki kısım, üzerine tertip edilmiştir. Birinci kısım umumî malûmat, ikinci kısım muâlecâtтан bahseder. Müellif eserine bir az da edebiyat karıştırmış ve bir çok arapça şiirler koymuştur. Hele Kuşâcım'in *Al-Maşayid va 'l-matârid* adlı eserindeki (bk. nr. 9) şürlerin çoğunu koymuştur. Bu nusha 672 (=1273) 'de yazılmıştır; kâtibi Kalîm 'Alî b. İmrân adlı bir fâzıldır. Eser, bir çok kitaplarda olduğu gibi, yazılmakla kalmamış, mukabele ve tashih de edilmiştir. İleride bahsedilecek olan Nazmizâde Murtaza merhum (bk. Türkçe bâznâmeler nr. 2) bu eserin yalnız ikinci kısmını tercüme etmiş, birinci kısmını görememiştir. Bunun içindir ki, eserin adını zikre-demeyerek, yalnız müellifin adını söylemekle iktifa etmiştir. Bir de Nazmizâde, tercüme ederken, şiirleri bırakmıştır.

III. TÜRKÇE BÂZNÂMELER

1.

**Bâzaâme-i
pâdişahi**

Ali Emîri Ef. Türkçe eserler, Tıp 44.

Bu nusha 1009 (= 1600) 'da yazılmış ise de, lisan bakımından, daha eskidir; Murad II. zamanının diline çok yakındır. Orta kıt 'ada 65 yapaktır. Müellifi meçhûldür, Doğrudan doğruya te'liftir ve müellifin:— „Pes cem ettim üstadların kitabın ve dahi kendi sinadıklarımı, dahi ne kitap ki, tabiatıma muvafık, okudum“ — sözüne bakılırsa, kuşlar ile uğraşmış olduğu kitapların adlarını şöyle gösterir.

a. Ahlat şehrine Maveraünnehir 'den gelmiş olan kitap, **b.** Kayseri Rûm, **c.** Türk hakanı, **d.** Hind, **e.** Şam 'da İzzeddîn Muḥammed, **f.** Arap üstadlarından Ğıtrîf, **g.** Arap üstadlarından Abu'l-Kâsim, **h.** Nüşiravân-i 'Âdil, **i.** Halep 'te 'Alî Kâma-i Ḥorâsânî, **j.** Halep 'te Muḥammed Balhî, **k.** Râzî kitabı v.s. Bu eserlerden başka, bâzen ibâre arasında,

¹⁾ Broekelman, Suppl., I, 137.

— „Alâüd-Devle kitabında gördüm, Alî Kütah kitabında gördüm“ — gibi sözler de söyler.

2.

Bâznâme

Hamidiye 1014.

Bu eser 110 yaprak olup, ketebe ve tarihi yoktur; yukarıda arapça bâznâmeler kısmında (bk. nr. 10) zikredilen 10. eserin 2. kısmının tercümesidir. Mütercimi değerli mütercimlerden Nazmî zâde Murtazâ Efendi'dir. Mütercim mukaddimesinde şöyle diyor: — „Fuzelâdan İsâ b. 'Alî b. Hasan Asadî kuşlar ve zağarlar hakkında bir kitap yazmış ve bu kitabını iki kısım üzerine tertip etmişti. 1115 te Bagdad muhafızı Ali Paşa mezkûr kitabın tercümesini emretti. Fakat Bağdad'da yalnız ikinci kısmı mevcut olup, birinci kısmı yok idi. Binaenaleyh ben de ikinci kısmı tercüme ettim, fakat birinci kısma girecek olan malûmatı başka bâznâmelerden aldım.“ — Sonra mütercim, ilk önce, kuş adını kimin icat etmiş olduğuna dair sözleri naklediyor: — „Kimisi türk hakanı demiş, kimisi Nuşirevân, kimisi Dârâ, kimisi, mağrip pâdişâhı, kimisi, Rûm kayseri, kimisi Hâriş b. Muğtayra, kimisi Munzir b. Mâ'as-samâ', kimisi Musul ahalisinden, kimisi Sencer ahalisinden birisi demiş. Demek ki, her kes kendi malûmatına, kendi muhitine göre, bir söz söylemiştir. Doğrusu aranılırsa, avın mucidi beşerdir; tarihi de, bilinmeyecek kadar, eskidir.“

3.

Naşşuh Bâşâ - zâda

Amrî Tuğrâyî

Pârsnâme

Nuruosmaniye 3686.

51 yapraktır, ya'mz *pars*'tan bahseder. Eser Yemenî şöhreti ile meşhur olan, bir âlimin eserinden tercümedir. Fakat Yemenî'nin eseri meydanda yoktur. Mütercim bu eserini 1076 (= 1665) de vücuda getirerek, Sultan Mehmed Han'a takdim etmiştir. Bâznâmeler yalnız doğanlardan bahsetmeyip, ekseriyetle av için kullanılan dört ayaklı hayvanlardan da bahsetmekte olduğu cihetle, bu *Pârsnâme*'yi de bâznâme sı-

rasında göstermekte beis yoktur. *Pars* sözü türkçe ile farsça arasında ortaklıktır. Farsçada bunun bir adı da *yüz*'dur. Araplar *feh*d derler.¹⁾

4.

Bāznāme

Üniversite 650.

Manzumdur, müellifi meçhûldür. Eser, baştaki başlığa göre, 8 bâb üzerine ayrılmıştır. Fakat sonunda bir de 9. bâb vardır ki, o âdetâ hâtime vazifesini görmektedir; mukaddimesi yoktur. Eser hece vezniyledir. Maamafih bir çok beyitleri aruza da uyar; demek ki, vezni karışık-tır. Öyle anlaşılıyor ki, nâzım, edip olmaktan ziyade, san'atkâr, yani kuşçu imiş. Aralık-aralık beyanına göre, senelerce bir çok ustalara hizmet etmiştir. Söylediği ilâçlarda pek sade davranır; bazan — „Ben bunu tecrübe ettim“ — bazen de — „Böyle işittim, bilmem, inanmazsanız, bu ilâcı yapmayınız“ — der. Bazen başlıklarda ustalarının adını söyler. Söylediği adlar şunlardır: Pir Ali Dede, Şirvanlı Mirim Beyi, Usta Balğ, Usta Seyfi, Karakoç. Kitabın sonunda şöyle der:

*Yazmadım gördüğümün binde birin
Yazdım ancak hâtırımında kalanın*

*Ol kadar üstâda olmuşum mukarin
Eğer disem onların cümle mikdarın*

*Yaza idi kim kıyarsa cânına
Döne idi ol geyik destanına*

Bir münasebetle türklerin kuşçuluktaki maharetini öğerek, şöyle diyor:

Türkün üstâdını yenmemiş tat.

Nâzım eserin sonunda meşhur alıcı kuşların çeşitlerini ve bunlardan hangisi hangi av kuşunu avlayacağını gösterir. Eserinin sonunda ketebe ve tarih yoksa da, takriben 900 (= 1494) tarihlerinde yazılmışa benziyor. 1892 beyittir. Nâzım bu eseri sırf ustalardan öğrendiğini göstermek için yazmış ve hiç bir kitaptan nakil koymamıştır. Demek oluyor ki, bu eser halis türk kuşçularının fikirlerini gösterir yegâne eserdir.

¹⁾ *Pars* ile saydedildiği gibi arslan ve kaplan yavruları ile de saydedilirmiş; bk. *Şikâr-nâme-i llhâni*.

5.

Bâznâme**M. Cevdet kütüp. 289.**

Mensûrdur. Kitabın içinde müellife dâir bir şey göremedim. Yalnız merhum Cevdet Bey kitabın başına — „Bu bâznâme Germiyan oğlu Süleymân Bey namına yapılmıştır“— diye kayıt düşmüştür.

Bu bâznâmenin lisanı eskidir. Msl. — „Üstâdlar bana aytdılar ki, avlamakta ve avcılık tecrübesinde çok zahmet çeküp durusun. Gerektir ki, bir kitab düzesin...“— ibâresi bunu göstermektedir.

Eser 155 bâb üzere mürettep olup, 26 yapraktır. Yazık ki, sonunda ketebe ve tarihi yoktur.

6.

İndî (?)**Bâznâme****M. Cevdet kütüp. 293.**

Manzûmdur. İlk beyti şöyledir :

Virdim olsun rûz u şeb ism-i kerîm

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

Baş tarafta müellif adı yoktur. Yalnız sonundaki

Doğancı dahî mürgnâmeye döndi

Tamâm oldu bu bâznâme-i İndî

beytine bakılırsa, müellifin İndî mahlaslı birisi olması mümkündür. Sonunda ketebe ve tarihi yoktur.¹

¹ İsgâl zamanında, birisinde, Umur Bey emri ile farsçadan tercüme edilmiş bir bâznâme görmüştüm. Kitabın sahibinde, Ahmed Vefik Paşa terekesinden alınmış 200 kadar kıymetli eser vardı. Hepsini birden satmak istiyordu. Memleket dahilinde satamadığı için, bir tanıdığı vasıtası ile Paris 'e göndermiş. Orada satılmış olduğunu duydum. Kütüphanelerimizde Umur Bey namına tercüme edilmiş bir bâznâme yoktur. Yine öyle bir eseri Necip Âsım da hususî elde görmüş olduğunu söylemiştir.